

KASBGA YO‘NALTIRISH JARAYONIDA O‘QUVCHILARNING MAS’ULIYATLI TANLOV QILISH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Boltayeva Dinora Hasanboyevna

Xorazm viloyati Xonqa tumani 31- maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kasbga yo‘naltirish jarayonida o‘quvchilarning mas’uliyatli tanlov qilish madaniyatini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari yoritilgan. Shuningdek, kasb tanlashga ta’sir etuvchi omillar, o‘quvchilarning kasbiy o‘zligini anglash jarayoni hamda maktab psixologi, pedagog va ota-onalarning bu boradagi hamkorligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kasbga yo‘naltirish, kasb tanlash, mas’uliyatli tanlov, kasbiy o‘zlik, kasbiy qiziqish, kasbiy layoqat, maktab psixologi, o‘quvchi shaxsi, motivatsiya, kasbiy rivojlanish.

KIRISH

Mamlakatimizda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, yoshlarni zamonaviy kasblarga yo‘naltirish va ularning kasbiy salohiyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda mehnat bozori jadal o‘zgarib borayotgan bir davrda o‘quvchilarning kasb tanlashga ongli va mas’uliyatli yondashuvini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kasb tanlash inson hayotidagi eng muhim qarorlardan biri bo‘lib, uning kelajakdagi muvaffaqiyati, moddiy farovonligi va shaxsiy qoniqish darajasiga ta’sir ko‘rsatadi.

Kasbga yo‘naltirish jarayonida o‘quvchilarning mas’uliyatli tanlov qilish madaniyatini shakllantirish muhim hisoblanadi. Mas’uliyatli tanlov o‘quvchidan axborotni tahlil qilish, muqobil variantlarni solishtirish va oqibatlarini oldindan baholashni talab etadi. Ushbu ko‘nikmalar kasb tanlash jarayonida shakllanib, keyinchalik hayotning boshqa sohalarida ham qo‘l keladi. O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishga ham xizmat qiladi. Kasbga oid tadbirlar, uchrashuvlar va loyihalarda ishtirok etish o‘quvchilarni jamiyat hayotiga faolroq jalb etadi. Ijtimoiy faollik kasbiy o‘zini anglash jarayonini tezlashtiradi va o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Kasbga yo‘naltirish islohotlarining yana bir muhim jihati o‘qituvchilarni maxsus tayyorlash va qayta tayyorlash bilan bog‘liq. Kasbga yo‘naltirish bilan shug‘ullanuvchi pedagoglar zamonaviy kasblar, mehnat bozori tendensiyalari va kasbiy maslahat berish metodikalarini yaxshi bilishi lozim. Pedagoglarning kasbiy salohiyati oshgan sari kasbga yo‘naltirish ishlari samaradorligi ham ortadi.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar ta'lim jarayonining amaliy yo'naltirilganligini kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Kasbiy yo'naltirilgan ta'lim o'quvchilarning o'qishga bo'lgan munosabatini o'zgartirib, bilimlarni kelajak faoliyati bilan bog'lash imkonini beradi. Bu esa ta'lim dasturlarini o'zlashtirish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kasbga yo'naltirish bo'yicha islohotlar o'quvchilarning kelajak hayotiga ongli tayyorgarligini ta'minlovchi tizimli yondashuv sifatida shakllanmoqda. Ushbu yondashuv orqali o'quvchilar o'z qobiliyatlari va jamiyat ehtiyojlarini uyg'unlashtirgan holda kasb tanlashga yo'naltiriladi.

2. O'quvchilarda amaliy ko'nikmalar, zamonaviy kompetensiyalar va kasbiy madaniyatni shakllantirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayoni faqat kasb tanlash bilan cheklanib qolmay, balki ularni hayot va mehnat faoliyatiga puxta tayyorlashni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan amaliy ko'nikmalar, zamonaviy kompetensiyalar va kasbiy madaniyatni shakllantirish umumiy o'rta ta'limning muhim vazifalaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu jarayon o'quvchilarni kelajakdagi mustaqil hayotga, mehnat bozoriga moslashishga va ongli kasbiy faoliyat yuritishga tayyorlashga xizmat qiladi.

O'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish ta'lim mazmunining real hayot bilan uzviy bog'liqligini ta'minlaydi. Amaliy ko'nikmalar o'quvchining nazariy bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu ko'nikmalar orqali o'quvchi muammoni aniqlash, yechim topish, natijani baholash va xulosa chiqarish jarayonlarini egallaydi. Amaliy ko'nikmalar shakllangan o'quvchi bilimlarni faqat yodlab emas, balki ongli ravishda o'zlashtiradi. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonida o'quv faoliyatining amaliy yo'naltirilganligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonida amaliy mashg'ulotlar, loyihaviy ishlar, vaziyatli topshiriqlar va tajribalar orqali o'quvchilar real faoliyatga yaqin sharoitlarda bilim va ko'nikmalarni egallaydi. Bunday yondashuv o'quvchilarning faolligini oshiradi va ularni kelajak kasbiy faoliyatiga tayyorlaydi. Zamonaviy jamiyat sharoitida o'quvchilarda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirish ta'lim sifatining muhim ko'rsatkichiga aylanmoqda. Zamonaviy kompetensiyalar shaxsning bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy fazilatlarining uyg'unlashgan majmuasi bo'lib, u o'quvchining murakkab vaziyatlarda samarali harakat qilish imkoniyatini ta'minlaydi. Ushbu kompetensiyalar o'quvchining nafaqat bugungi, balki kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatini belgilaydi.

O'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir. Kommunikativ kompetensiya o'quvchining o'z fikrini aniq ifodalash, muloqot olib borish, jamoada ishlash va ijtimoiy munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu kompetensiya kasbiy faoliyatda samarali muloqot qilish uchun zarur hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim

jarayonida axborot bilan ishlash kompetensiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. O'quvchilar axborotni izlash, tahlil qilish, tanlash va undan oqilona foydalanishni o'rganishi lozim. Axborot oqimi kuchaygan sharoitda ushbu kompetensiya o'quvchilarning mustaqil fikrlashini va ongli qaror qabul qilishini ta'minlaydi. Axborot bilan ishlash kompetensiyasi ko'plab kasblar uchun asosiy talab sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'quvchilarda muammolarni hal etish kompetensiyasini shakllantirish ham zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Ushbu kompetensiya o'quvchining muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va eng maqbul qarorni tanlash qobiliyatini ifodalaydi. Muammolarni hal etish kompetensiyasi o'quvchilarning mustaqilligini oshiradi va ularni kasbiy faoliyatda samarali bo'lishiga xizmat qiladi. Zamonaviy kompetensiyalar tizimida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi ham muhim o'rin tutadi. Ushbu kompetensiya o'quvchining o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab borish, yangi sharoitlarga moslashish va shaxsiy rivojlanishga intilish qobiliyatini ifodalaydi. Hayot davomida o'rganish tamoyili ushbu kompetensiyaning asosini tashkil etadi.

O'quvchilarda amaliy ko'nikmalar va zamonaviy kompetensiyalar bilan bir qatorda kasbiy madaniyatni shakllantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Kasbiy madaniyat o'quvchining mehnatga bo'lgan munosabati, kasbiy etikasi, mas'uliyati va intizomini o'z ichiga oladi. Ushbu madaniyat o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida ijobiy muhit yaratishga xizmat qiladi. Kasbiy madaniyatni shakllantirish jarayonida mehnat madaniyati muhim tarkibiy qism hisoblanadi. Mehnat madaniyati o'quvchilarda ishni rejalashtirish, vaqtni to'g'ri taqsimlash, mas'uliyat bilan yondashish va natijaga intilish kabi fazilatlarni rivojlantiradi. Ushbu fazilatlar har qanday kasbda muvaffaqiyatga erishish uchun zarurdir.

O'quvchilarda kasbiy etikani shakllantirish kasbiy madaniyatning muhim jihati hisoblanadi. Kasbiy etika halollik, adolat, hurmat va mas'uliyat kabi qadriyatlarni o'z ichiga oladi. O'quvchilar kasbiy etika asoslarini egallash orqali kelajakda jamiyatda ishonchli va mas'uliyatli mutaxassis bo'lib yetishadi. Kasbiy madaniyatni rivojlantirishda ijtimoiy mas'uliyat hissini shakllantirish alohida ahamiyatga ega. O'quvchilar o'z kasbiy faoliyati jamiyat taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatishini anglab yetishi lozim. Ushbu tushuncha o'quvchilarning kasb tanlash jarayonida jamiyat ehtiyojlarini ham hisobga olishiga yordam beradi. O'quvchilarda amaliy ko'nikmalar, zamonaviy kompetensiyalar va kasbiy madaniyatni shakllantirishda ta'lim va tarbiya uyg'unligi muhim rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonida berilayotgan bilimlar tarbiyaviy yo'naltirilgan bo'lgandagina o'quvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishi ta'minlanadi. Ushbu uyg'unlik o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur jarayonda o'qituvchining yo'naltiruvchi va maslahatchi roli alohida ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi o'quvchilarning qiziqishlarini aniqlash, ularni qo'llab-quvvatlash va to'g'ri yo'naltirish orqali amaliy ko'nikmalar va kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi. O'qituvchining pedagogik mahorati ushbu jarayonning samaradorligini belgilaydi. O'quvchilarda amaliy ko'nikmalar va zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish o'quvchilarning mustaqilligini oshirish bilan chambarchas bog'liqdir. Mustaqil faoliyat orqali o'quvchi o'z imkoniyatlarini sinab ko'radi, xatolarini tahlil qiladi va tajriba orttiradi. Bu jarayon o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini kuchaytiradi.

Kasbiy madaniyatni shakllantirish jarayonida jamoada ishlash madaniyati ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar jamoada ishlash orqali hamkorlik, o'zaro hurmat va mas'uliyatni o'rganadi. Ushbu ko'nikmalar zamonaviy mehnat bozorida muhim talab sifatida namoyon bo'lmoqda. O'quvchilarda amaliy ko'nikmalar va kompetensiyalarni shakllantirish ta'lim mazmunining yangilanishi bilan uzviy bog'liqdir. Zamonaviy ta'lim mazmuni o'quvchilarning real ehtiyojlari va kelajak kasblar talablari asosida shakllantiriladi. Bu yondashuv o'quvchilarning ta'lim jarayoniga qiziqishini oshiradi.

Mazkur jarayon o'quvchilarning kasbiy o'zini anglashini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. O'quvchi o'z qobiliyatlari, qiziqishlari va imkoniyatlarini anglab, kelajakdagi kasbiy yo'lini belgilashga tayyorlanadi. Kasbiy o'zini anglash ongli kasb tanlashning muhim asosi hisoblanadi. O'quvchilarda amaliy ko'nikmalar, zamonaviy kompetensiyalar va kasbiy madaniyatni shakllantirish ta'lim sifatini oshirishga yo'naltirilgan tizimli jarayon sifatida qaraladi. Ushbu jarayon orqali o'quvchilar nafaqat bilimli, balki hayotga va mehnat faoliyatiga tayyor, mas'uliyatli va raqobatbardosh shaxs sifatida shakllanadi.

O'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonida faoliyatga asoslangan ta'lim modeli muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu modelda o'quvchi bilimni tayyor shaklda qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida namoyon bo'ladi. Faoliyatga asoslangan yondashuv o'quvchini rejalashtirish, bajarish, tahlil qilish va baholash bosqichlaridan o'tkazib, real hayotga yaqin tajriba bilan ta'minlaydi. Amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda kasbiy vaziyatlarni modellashtirish samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Modellashtirilgan vaziyatlar orqali o'quvchilar muayyan kasbiy faoliyatga xos bo'lgan muammolarni hal etish jarayonini sinab ko'radi. Bunday mashg'ulotlar o'quvchilarda mas'uliyat hissini kuchaytiradi va kasbiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishda tanqidiy fikrlash kompetensiyasi alohida o'rin tutadi. Tanqidiy fikrlash o'quvchining axborotni shubha bilan tahlil qilish, dalillarni solishtirish va asosli xulosalar chiqarish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu kompetensiya o'quvchilarning kasbiy faoliyatda noto'g'ri qarorlar

qabul qilish ehtimolini kamaytiradi va mustaqil fikrlashni kuchaytiradi. O'quvchilarda zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida moslashuvchanlik va o'zgarishlarga tayyorlik muhim sifat sifatida shakllantiriladi. Bugungi mehnat bozori tezkor o'zgaruvchan bo'lgani sababli o'quvchilarning yangi sharoitlarga moslasha olish qobiliyati katta ahamiyat kasb etadi. Moslashuvchanlik o'quvchining kasbiy barqarorligini ta'minlovchi omil hisoblanadi.

Kasbiy madaniyatni shakllantirishda professional o'zini tutish me'yorlari muhim tarkibiy qism hisoblanadi. O'quvchilar muomala madaniyati, tashqi ko'rinish, xizmat intizomi va jamoada o'zini tutish qoidalarini anglab yetishi lozim. Ushbu me'yorlar kasbiy muhitga moslashishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. O'quvchilarda kasbiy madaniyatni rivojlantirish jarayonida ish joyiga hurmat va mehnat xavfsizligi madaniyatini shakllantirish ham muhim vazifa hisoblanadi. Mehnat xavfsizligiga oid bilim va ko'nikmalar o'quvchilarni kelajakdagi kasbiy faoliyatda mas'uliyatli bo'lishga o'rgatadi. Bu jarayon o'quvchilarning o'z salomatligini va atrofdagilar xavfsizligini ta'minlashga ongli yondashuvini shakllantiradi.

Amaliy ko'nikmalar va kompetensiyalarni rivojlantirishda fanlararo integratsiya muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo'ladi. Fanlararo yondashuv o'quvchilarga bilimlarni alohida fanlar doirasida emas, balki yaxlit tizim sifatida qo'llash imkonini beradi. Bu yondashuv real kasbiy faoliyatga xos bo'lgan murakkab vazifalarni hal etishga tayyorlaydi. O'quvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirishda mehnatga ijobiy munosabatni mustahkamlash muhim hisoblanadi. Mehnatni qadrlash, ish natijasiga javobgarlik bilan qarash va halollik tamoyillariga amal qilish o'quvchining kasbiy fazilatlarini rivojlantiradi. Ushbu fazilatlar kelajakda kasbiy obro' va ishonchni ta'minlaydi.

Zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida raqamli savodxonlikni rivojlantirish muhim yo'nalishlardan biridir. Raqamli savodxonlik o'quvchilarning texnologiyalar bilan ongli ishlashi, raqamli vositalardan xavfsiz va samarali foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. Ko'plab zamonaviy kasblar raqamli muhit bilan bog'liq bo'lgani sababli ushbu kompetensiya alohida ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarda amaliy ko'nikmalar va kompetensiyalarni rivojlantirishda baholashning rivojlantiruvchi yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Rivojlantiruvchi baholash o'quvchining faqat natijasini emas, balki jarayondagi sa'y-harakatlarini ham e'tirof etadi. Bu yondashuv o'quvchilarning o'z ustida ishlash istagini kuchaytiradi va o'rganishga bo'lgan ichki ehtiyojni qo'llab-quvvatlaydi.

Kasbiy madaniyatni shakllantirish jarayonida kasbiy mas'uliyat va javobgarlik tushunchalarini singdirish muhim hisoblanadi. O'quvchilar o'z faoliyatining natijalari uchun javob berish, topshiriqlarni vijdonan bajarish va belgilangan qoidalarga rioya qilishni o'rganadi. Bu sifatlar kasbiy faoliyatda

barqarorlikni ta'minlaydi. O'quvchilarda amaliy ko'nikmalar, zamonaviy kompetensiyalar va kasbiy madaniyatni rivojlantirish ta'lim jarayonining uzoq muddatli natijalariga yo'naltirilgan holda tashkil etiladi. Ushbu jarayon o'quvchilarni faqat kasb tanlashga emas, balki hayot davomida kasbiy va shaxsiy rivojlanishga tayyorlaydi.

3. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish samaradorligini oshirish.

Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish samaradorligini oshirish zamonaviy ta'lim siyosatining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti, mehnat bozorining tezkor o'zgarishi va kasblar mazmunining yangilanib borishi sharoitida o'quvchilarni ongli, asosli va mas'uliyatli kasb tanlashga tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli kasbga yo'naltirish samaradorligini oshirish masalasi ta'lim jarayonining alohida yo'nalishi sifatida qaraladi va u kompleks pedagogik yondashuvni talab etadi. Kasbga yo'naltirish samaradorligi, avvalo, ta'lim mazmunining kasbiy yo'naltirilganligi bilan bevosita bog'liqdir. O'quv fanlari mazmunida real hayotiy faoliyat, ishlab chiqarish jarayonlari va kasbiy faoliyat elementlarining aks etishi o'quvchilarning bilimlarni amaliy jihatdan anglashiga xizmat qiladi. Fanlar orqali kasblarning mohiyatini ochib berish o'quvchilarning ta'lim jarayoniga qiziqishini oshiradi va kelajakdagi kasbiy tanlovga tayyorlaydi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida kasbga yo'naltirish samaradorligini oshirishda erta kasbiy yo'naltirish tizimini takomillashtirish muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich va o'rta sinflardan boshlab o'quvchilarning qiziqishlari, moyilliklari va qobiliyatlarini aniqlash orqali kasbiy yo'naltirish ishlari bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Erta kasbiy yo'naltirish o'quvchilarda kasb tanlashga nisbatan ongli munosabatni shakllantiradi. Kasbga yo'naltirish samaradorligini oshirishda o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish muhim pedagogik shart hisoblanadi. Har bir o'quvchining qiziqishi, intellektual imkoniyati, psixologik holati va ijtimoiy muhiti turlicha bo'lganligi sababli kasbga yo'naltirish ishlari individual yondashuv asosida tashkil etilishi lozim. Individual yondashuv o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholashiga yordam beradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida kasbga yo'naltirish samaradorligini oshirishda kasbiy diagnostika va maslahat xizmatlari alohida ahamiyatga ega. Kasbiy diagnostika o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va shaxsiy fazilatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Diagnostika natijalari asosida o'quvchilarga kasb tanlash bo'yicha tavsiyalar berilishi kasbiy xatoliklarning oldini olishga yordam beradi. Kasbga yo'naltirish samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri maktab va ota-onalar hamkorligini kuchaytirish hisoblanadi. Ota-onalar o'quvchilarning kasb tanlash jarayonida muhim ijtimoiy ta'sir manbai bo'lib, ularning fikri va munosabati o'quvchilarning qaroriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maktab va oila o'rtasidagi uzviy

hamkorlik o'quvchilarning kasbiy yo'naltirilishini tizimli holga keltiradi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida kasbga yo'naltirish samaradorligini oshirishda o'qituvchining kasbiy savodxonligi va yo'naltiruvchi roli muhim o'rin tutadi. O'qituvchi o'quvchilar uchun nafaqat bilim beruvchi, balki maslahatchi va motivator sifatida faoliyat yuritadi. O'qituvchining zamonaviy kasblar va mehnat bozori haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lishi kasbga yo'naltirish ishlarining sifatini oshiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarni zamon talablari asosida kasbga yo'naltirishda maktab amaliyotchi psixologi muhim o'rin egallaydi. Psixologik diagnostika, kasbiy maslahat, ota-onalar bilan hamkorlik va kasbiy ma'rifat ishlari orqali o'quvchilarning kelajak kasbini ongli ravishda tanlashiga yordam beriladi. Bu esa yoshlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi hamda jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
3. Nishonova Z.T. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
4. Karimova V.M. Kasb psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
5. Shoumarov G'.B. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent, 2018.
6. Klimov E.A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. – Moskva.
7. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda yoshlarga oid davlat siyosati bo'yicha me'yoriy hujjatlar.